

LIPSON'UN DEMOKRASİ KRİTERİ VE ATATÜRK

Osman KILIÇKIRAN

Demokrasi methiyesi rahat ve kolay yapılabilen ama vecibelerini yerine getirmek oldukça zor olan bir rejimdir.

ÖZET

Bu çalışmada Lipson'un benimsediği demokratiklik ölçütleri ışığında Atatürk'ün düşüncede demokratik olup olmadığı incelenmiştir. Önce Lipson'un kriterleri maddeler halinde aktarılıp daha sonra aynı sıra takip edilerek bu hususlardaki Atatürk'ün görüşleri alınmıştır.

Türk demokrasi tarihi içinde Atatürk dönemi ikinci bölümde ele alınmış, tarihi süreç içinde olaylar, belgeler ve hatıralara yer verilerek çalışmanın amacıyla ilgili bilgiler değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ulaşılabildiğimiz kaynakların ışığında çıkarmış olduğumuz sonuca yer verilmiştir.

I. LIPSON'UN İLKELERİ VE ATATÜRK'ÜN İLKELERLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Demokrasi ile ilgili kriterler siyasal rejimlerin evrimiyle birlikte sürekli gelişmektedir. Biz başlıkta da belirttiğimiz gibi bu konuda yalnızca Lipson'un görüşlerini dikkate alacağız.

Lipson'a göre "bir siyasal sistemin demokratik olup olmadığının ölçütleri şunlardır:

1. Her yurttaşın yalnızca bir oya sahip olduğu genel bir oy hakkı aracılığıyla, iktidar halkın elinde olmalıdır.
2. En az iki büyük parti, makul aralıklarla yer alan dürüst seçimlerde, adaylarını ve programlarını halkın seçimine sunmalıdır.
3. Toplumun, her üyesinin haklarını güvence altına almalıdır. Bunların arasında, konuşma, yayımlama ve başkalarıyla birlik olma özgürlü-

ğü yanısıra yasadışı tutuklamalara ve dürüst bir yargıdan geçmeden mahkum olmaya karşı koruma da yer alır.

4. Kamu politikası halkın çıkarına yönelik olmalı ve herkesin toplumsal ve ekonomik güvencini yükseltmeye çalışmalıdır.

5. Devlet, etkin bir önderlik ile sorumlu bir eleştiriye açıklık arasındaki dengeyi sağlamalıdır. Bu yolla, görev başındakiler sürekli olarak yasama organındaki karşıtları ile yüzleşmek zorunda kalırlar ve bütün yurttaşlar da bağımsız bir yargı organına başvurmak olanağına sahip olur.

6. Yönetimsel sistemin herhangi bir yönünü barışçıl yollarla ve üzerinde anlaşmaya varılmış yöntemlerle değiştirmek olanaklı olmalıdır.¹

Biz de aynı sırayı izleyerek Atatürk'ün bu hususlardaki görüşlerini aktaralım:

1. "Yurttaşların, bir ulusun bireyleri olmaları bakımından ulusa, onun devlet ve hükümetine ve bağlı olduğu ulusun uygar insanlığın bir ailesi olması açısından bütün insanlığa karşı bir takım görevleri vardır. Ama önemle dikkatlerinize getirmeliyim ki, yurttaşın en büyük görevi, aynı zamanda en kutsal hakkı, seçim hakkıdır. Devlet yapısının temeli olan Büyük Millet Meclisi olarak toplanan milletvekillerini yurttaşlar seçer ve böylece devlet kurmakta taşıdığı istenç ve egemenliğinin sahibi olduğunu gösterir.

Bundan başka yurttaşlar, köyden başlayarak kasabalarda, kentlerde yerel yönetimleri denetleyen kurullar seçer. Yurttaşlar bu seçim hakkını tam yerinde kullanabilmek için dayanışma içinde olmak zorunluğunda bulunur".²

2. "Artık, bugün Demokrasi fikri, daima yükselen bir denizi andırmaktadır. Demokrasi fikri, asri teşkilatı esasıyenin bir farikası olduğu halde fikir çok eskidir.

Bundan yedi bin sene evvel, Elcezirde, beşeriyetin ilk medeniyetini kuran Sümer, Elam ve Akat kavimlerinde demokrasi prensibi tatbik olunmuştur. Filhakika, bu kavimler, müttehit bir devlet teşkil etmişlerdir. Bundan sonra, Atina ile Isparta gibi, Yunan şehirleri bir nevi demokrasi ile idare olunurlardı.

Roma dahi demokrasi hayatı yaşamıştır.

¹ LIPSON Leslie, Demokratik Uygurluk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ank., 1984, sh. 236-37.

² OZANKAYA Özer, Atatürk'ün Demokrasi Dersleri (I), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXXVII, Eylül-Aralık 1982, sh. 94-95.

Türk milleti, en eski tarihlerinde, meşhur kurultaylarıyla, bu kurultaylarda, devlet reislerini intihap etmeleriyle demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir. Son tarih devirlerinde, Türklerin teşkil ettikleri devletlerde başlarına gelen padişahlar, bu usulden ayrılarak müstebit olmuşlardır.

XVI. Asırda, demokrasi prensibi, hükümdarların nüfuzunu kırmak için, siyasi mücadele vasıtası olarak kullanıldı.

Demokrasinin bütün manasıyla ideali milletin heyeti umumiyesinin, aynı zamanda, idare eden vaziyette bulunabilmesini, hiç olmazsa, devletin son iradesini, yalnız milletin ifade ve izhar etmesini ister.

Demokrasi prensibinin en asri ve mantıki tatbikini temin eden hükümet şekli, Cumhuriyettir.”³

“Samimi bir denetleme kurulmadıkça hükümet de ve iş başında bulunanlar da şuuraltlarında saklı, gizli ve hususi emel ve heveslerini devletin hakiki ihtiyaçlarından ayıramazlar. Hükümeti ve hükümet adamlarını hatadan ve bu hatalar yüzünden devleti zararlardan korumak için bir muhalif partiye ihtiyaç açıktır.

Mecliste aynı temele dayanan yeni bir partinin faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cumhuriyetin esaslarından sayarım.

Türkiye Cumhuriyetinde de, birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur.”⁴

“Biz Cumhuriyeti kurduk, o on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe tatbikata koymalıdır.”⁵

3. “İnsan evvela tabiatın esiri idi; sonra buna, semadan kuvvet ve selahiyet alan bir takım adamlara esir olmak zam oldu. İnsan cemiyetleri büyüdükçe ve devlet haline geldikçe, fertler üzerindeki sıklet o kadar çoğaldı. Devletin başında bulunan adamın hakkı, hudutsuz, kayıtsız, şartsız, mutlak bir kudret olarak kabul ediliyordu. Devletin şekli imparatorluk veya cumhuriyet olsun, bunun ehemmiyeti azdı; ferdin şahsi hakkı yoktu.

Ferdin hakkı, hükümdarların menfaatına olarak, ilahi hak içindeydi. Bu hakka istinat ederek, hükümdar, tebasının hürriyetlerini istediği gibi tasarruf edebilirdi; bu, ferdin hakkına tecavüz sayılmazdı.

³ AFETİNAN A., M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 1981, sh. 66-69.

⁴ KOCATÜRK Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Turhan Kitabevi, 3. Bsk., Ank., sh. 241-43.

⁵ AFETİNAN A., Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Bsk., Ank., 1984, sh. 260.

İnsanlar, fikri inkişafta ilerledikçe, kendi menşelerini daha açık düşünmeye başladılar.

Ferdi haklar nazariyesinin temeli şöyle kuruldu. Her türlü hakkın menşei, ferttir. Çünkü, şeeni hür ve mesul olan mahluk, yalnız insandır. Ferdin birinci hakkı, tabii kabiliyetlerini, serbestçe inkişaf ettirebilmesidir.

İşte bu serbest inkişafı temin etmek, ferdi hakların teşkil ettiği muhtelif hürriyetlerin tamamen gayesidir. Bu haklara hürmet etmeyen siyasi cemiyet, esaslı vazifesinden kusur etmiş olur ve devlet, mevcudiyetinin hikmetini ve manasını kaybeder.

Ferdi haklar (...), prensip olarak, cinsleri, sinleri ve kaabiliyetleri ne olursa olsun, milleti teşkil eden her ferde aittir.

Asri Teşkilatı Esasiye Kanunlarında, ferdi haklar ve vatandaşın siyasi hakları tespit olunmuştur. Fakat bu hakların, fiilen kullanılması için, onların nasıl kullanılacağını ve hudutlarını tanzim eden kanunlar lazımdır. Böyle olmazsa, Teşkilatı Esasiye Kanununda temin olunan haklar kullanılamaz, birer vait halinde kalır. Bu sebeple, hakların kullanılmasını tanzim etmek elzem bir katedir.

Teşkilatı Esasiye Kanunu ve bu kanunun muhteviyatı hükümlerinin tatbiklerini tanzim eden kanunlar, vatandaşların tabii ve siyasi hak ve hürriyetlerinin müeyyideleridir. Fakat, asıl müeyyide, hükümdür. Vatandaş hürriyeti tanıyan, ona hürmet eden, onun temin ve muhafazasını en birinci vazife bilen siyasi idare ise, tabiatıyla, demokrasi esasına müstenit Cumhuriyettir.”⁶

Şimdi ferdi hakların neler olduğunu 1924 yılında Atatürk ve arkadaşlarının hazırladıkları Anayasadan öğrenelim (Metnin aslı yerine 10.1.1945 tarihli kanunla yenileştirilmiş halini kullanacağız).

“Madde 68: Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir.

Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkasının hürriyeti sınırır. Bu sınırı ancak kanun çizer.

Madde 69: Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır.

Madde 70: Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma,

⁶ ATATÜRKÇÜLÜK- Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Birinci Kitap, Gn. Krm. Bşk. lığı, Gn. Krm. Basımevi, Ank., 1982, sh. 39-55.

dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanadır.

Madde 71: Cana, mala, ırza, konuta hiç bir türlü dokunulamaz.

Madde 72: Kanunda yazılı hal ve şekillerden başka türlü hiç bir kimse yakalanamaz ve tutulamaz.

Madde 73: İşkence, eziyet, zoralık ve angarya yasaktır.

Madde 74: Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz.

Madde 75: (5.2.1937-3115) Hiçbir kimse felsefe inancından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir.

Madde 76: Kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz.

Madde 77: Basın, kanun çerçevesinde serbesttir ve yayımından önce denetlenemez, yoklanamaz.

Madde 78: Seferberlik ve sıkıyönetim hallerinin veyahut salgın hastalıklarından dolayı kanun gereğince alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısıntıların dışında yolculuk hiç bir kayıt altına alınamaz.

Madde 79: Bağlıların, çalışmaların, mülk edinme ve hak ve mal kullanımının, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunla çizilir.

Madde 80: Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir.

Madde 81: Postalara verilen kağıtlar ,mektuplar ve her türlü emaneler yetkili sorgu yargıcı veya yetkili mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefonla haberleşmenin gizliliği bozulamaz.

Madde 82: Türkler gerek kendileri, gerek kamu ile ilgili olarak kanunlara ve tüzüklere aykırı gördükleri hallerde yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tek başlarına veya toplu olarak haber verebilir ve şikayette bulunabilirler. Haber veya şikayeti alan makam kişi ile ilgili başvuruların sonucunu dilekçeye yazılı olarak bildirmek ödevindedir.

Madde 83: Hiç kimse kanunca bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye verilemez ve yollanamaz.

Madde 86: Harb halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gös-

terdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu Meclisin onamasına sunar...

Madde 88: Türkiye'de din ve ırk ayırd edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' denir..."⁷

4. "Ferdî mesai ve faaliyet esas tutulmakla beraber mümkün olduğu kadar az bir zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde —bilhassa iktisadi sahada— devlet'i fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden, bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fikri temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer Hazine'den çare arar."⁸

"Efendiler; milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki mesaisini, asri tedabırı iktisadiye ile haddi azamiye isal etmeliyiz. Köylünün netayic ve semeratı mesaisini kendi menfaati lehine maddi azamiye iblağ etmek ve siyasi iktisadiyemizin ruhu esasıdır.

Bir taraftan izalei cehle uğraşırken bir taraftan da memleket evladını hayatı içtimaiye ve iktisadiyede fiilen müessir ve müsmir kılabilmek usulü maarifimizin esasını teşkil etmelidir."⁹

"Fertlerin tesisine imkan bulamayacakları, geniş ve kuvvetli teşkilat icap edebilir, yalnız bu gibi işlerde, fertler kafi menfaat elde edemeyecekleri için, o işlerden vazgeçerler. Halbuki, o işler, milletçe hayati ehemmiyeti haiz olur ve devlet onu yapmak mecburiyetinde kalır.

Prensip olarak, devlet ferdin yerine kaim olmamalıdır. Fakat, ferdin inkişaf için umumi şartları göz önünde bulundurmalıdır. Fertlerin inkişafına mani olmamak, onların her noktai nazardan olduğu gibi, bilhassa iktisadi sahadaki hürriyet ve teşebbüsleri önünde devlet kendi faaliyetleriyle bir mani vücuda getirmemek demokrasi prensiplerinin en mühim esasıdır.

⁷ GÖZÜBÜYÜK Şerif - KİLİ Suna, Türk Anayasa Metinleri, 1839-1980, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ank., 1982, sh. 128-33.

⁸ SARC Ömer Celal, Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 2. Bsk., Ank., 1983, sh. 366-68.

⁹ ÖZTÜRK Kazım, Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları, Cilt II, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1986, sh. 1077-78.

Bu izah ettiğimiz mana ve telakkide, devletçilik bilhassa içtimai, ahlaki ve milli'dir. Milli servetin tevziinde, daha mükemmel bir adalet ve emek sarfedenlerin daha yüksek refah; milli birliğin muhafazası için şarttır."¹⁰

5. "Eleştirmek ve tartışmak bütünüyle özgürdür. Bu özgürlük herkes tarafından, hiç kimsenin etkisi olmadan, kendi kendine kullanılır. Hükümeti ve meclisi dikkatli bulunduran eleştirme özgürlüğüdür.

Eleştirme özgürlüğü başlıca bir çok yayınlar ile olur. Yayınlar suis-timallere engel olur ve hükümet organlarını, görevlerini doğru yapmaya mecbur eder. Yayınlar en etkili kontrol araçlarıdır. Bu noktada eleştirinin kolay ve fakat yapmanın güç olduğu gerçeği unutulmamak gerekir.

Kamunun iyiliği düşüncesi eleştiri ve tartışmalara daima hakim ve esas tutulmalıdır. Bu düşünce hareket noktası olunca eleştiri ve tartışma devletin de iyiliği adına yapılmış ve yurttaşların sosyal ve siyasal eğitimlerini yükseltmeye hizmet etmiş olur.

Kamusal işleri eleştiri özgürlüğü hükümet ile ulus arasında bir anlaşma ortamı yaratır.

Her türlü yasal sınırlamalardan önce, bir yazarın bilime, ihtiyaca ve kendi siyasal görüşlerine olduğu kadar, yurttaşların haklarına ve ülkenin —her türlü özel görüş ve anlayışların üstünde olan— yüksek çıkarlarına da özen ve saygı göstermesi tinsel olarak zorunludur. Bu zorunluluktur ki genel düzeni sağlayabilir. Bununla beraber basın özgürlüğünden oluşacak fenalıkları ortadan kaldıracak en etkili araç, keşinlikle geçmişte olduğu gibi, basın özgürlüğünü kısıtlayan bağlar değildir. Aksine basın özgürlüğünden doğacak sakıncaların giderilme yöntemi yine basının kendisine tanınacak basın özgürlüğüdür."¹¹

"Şikayetler, devlet teşkilatımızda daima esaslı bir yankı uyandırma- lıdır. Hükümete gelen her başvuru ve şikayet, sıradan memurların değil, bizzat Bakanın (veya bölgesinde valinin) imzalayacağı (olumlu veya olumsuz olsun) gerçeklere dayanan bir cevapla karşılanmalıdır. Bu şikayetler, tek tek incelenmekle beraber, bunların konularına göre sınıflandırıldıktan sonra meydana gelecek tablonun toptan incelenmesi, büyük halk tabakalarının hangi ıstıraplarla yüklü olduğunu gösterir. Hükümeti zayıf düşüren önemli nedenlerden birisi de, halk şikâyetlerinin kayıtsızlığa uğramasıdır."¹²

¹⁰ A. AFETİNAN, M. Kemal Atatürk'ten Ya..., a.g.e., sh. 61-63.

¹¹ TÜFEKÇİ Gürbüz D., Atatürk'ün Düşünce Yapısı, Turhan Kitabevi Yay., 3. Bsk., Ank., sh. 23-31.

¹² ATATÜRKÇÜLÜK, Atatürk Düşünce Sistemi, Üçüncü Kitap, Gn. Krm. Bşk. İğti Yay., Milli Eğitim Basımevi, İst., 1984, sh. 45.

“Büyük Millet Meclis’inde ve millet muvacehesinde millet işlerinin serbest münakaşası ve hüsniniyet sahibi zatların ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak milletin ali menfaatlerini aramaları benim gençliğimden beri açık taraftar olduğum bir sistemdir...

Büyük Millet Meclisi’nde, Türk milletinin gözü önünde, açıkça konuşulmayacak hiçbir iş yoktur.”¹³

6. “Taassupsuzluk, o kimsede vardır ki, vatandaşının veya herhangi bir insanın vicdani inanışlarına karşı hiçbir kin duymaz, aksine saygı gösterir.

Fikirlerin, inanışların başka başka olmasından şikayet etmemek lazımdır. Çünkü, bütün fikirler ve inanışlar, bir noktada birleştiği takdirde, bu, hareketsizlik belirtisidir, ölüm işaretidir.

İnsanları mutlu edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak, insani olmayan ve son derece üzücü olan bir sistemdir. İnsanları mutlu edecek tek vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak onları birbirlerini sevdirecek, karşılıklı maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan hareket ve enerjidir.

Ben, manevi miras olarak hiç bir ayet, hiç bir doğma, hiç bir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım, ilim ve akıldır.”¹⁴

“Kamuoyu, milletin içinden taşan bir, değişik fikirler denizidir. O denizde muhtelif cereyanlar, muhtelif münakaşa dalgaları vücuda getirir. Kamuoyunun daima istifade olunabilecek, hazır bir halde bulunabilmesi, onun bir teşkilata malik olmasıyla mümkündür. Bu teşkilat, serbest tenkit ve münakaşa sahasıdır. Bu saha daima açık olmalı ve daima çeşitli fikirlerle beslenmelidir.”¹⁵

“Bence muhalefet hürmete değerlidir. Çünkü o da bir araştırma, bir görüş sonucudur. Fakat edilecek itirazlar anlayışlı ve uygun ve meşru sebeplere dayanmazsa muhalefet değersiz olur.

Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber partimiz programımızdan başka bir programla ve partili olmanın tabii kayıtları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların ulus kürsüsünden yapacakları tenkitler ve söyleyecekleri düşüncelerle milli çalışmanın kuvvetleneceği kanaatinde bulunuyoruz.”¹⁶

¹³ HEPER Metin, Atatürk’te Devlet Düşüncesi, Çağdaş Düşüncenin Işığ..., a.g.e., sh. 228-29.

¹⁴ ATATÜRKÇÜLÜK, Atatürkçü Dü..., a.g.e., sh. 107-25.

¹⁵ KOCATÜRK Utkan, a.g.e., sh. 208-11.

¹⁶ a.g.e., sh. 240.

“Milletin rey ve iradesine dayanan her işin neticesi millet için hayır ve saadet olduğu sabittir.”¹⁷

“Hakiki inkılapçılar onlardır ki, ilerleme ve yenileşme inkılabına yönelmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki gerçek eğilime sızmasını bilirler.

Herhangi bir gelişme devresinde bulunan bir insan kütlesini bulunduğu vaziyetten kaldırıp damdan düşer gibi filan gelişme seviyesine eriştirmek imkansızlığı tabii izaha muhtaç değildir.”¹⁸

II. TÜRK DEMOKRASİ TARİHİ İÇİNDE ATATÜRK DÖNEMİ

A. KISA TARİHÇE:

Cumhuriyetin kuruluşuna kadar olan çok partili geçmişimizi kısa hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

Osmanlı Devleti çok-uluslu bir devletti. Kuruluşundan 1876'lara kadar tek bir padişah ve onun atadığı yöneticilerce idare edildi. 1876'da “Mebusan ve Ayan Meclisinden meydana gelen bir plarlemento sistemi kuruldu”. 1877'den sonra “Kanuni Esasi yürürlükten kaldırıldı”. 1908'de “Kanuni Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak” için bazı girişimler oldu. “Abdülhamit Anayasayı, iki meclisli parlamento sistemini ve bütün hürriyetleri, halkın eşi görülmemiş heyecan ve sevinç gösterileri arasında yeniden yürürlüğe koydu.”

“1908 yılına kadar İttihat ve Terakki sadece Sultanı 1876 Anayasası'na riayete zorlamak amacını güden siyasi bir dernekti. 1908 seçimlerinde kendi namzetlerini öne sürerek Mebusan Meclisini kontrol altına almaktan da çekinmedi. İttihat ve Terakki'nin tahakkümünü önlemek amacı ile Temmuz 1908'den sonra kurulmuş olan muhalif Ahrar Partisi Mebusan Meclisine ancak bir mebus gönderebildi.

Zamanla İttihat ve Terakki politikaya fazla karıştı. 13 Nisan 1909 günü beliren gerici-dinci bir isyan hareketini, 31 Mart Vakası'nı fırsat bilerek bu hareketi teşvik ettiler bahanesiyle Ahrar, İttihadi Muhammedi, Fedakarani Millet ve Heyeti Müttefika-ı Osmaniye partilerini kapattı; II. Sultan Hamit'in yerine V. Mehmet getirildi (1909-1918).¹⁹

“1908 hareketinden hemen sonra İttihat ve Terakki'nin amacı Batı örneğine uygun parlamenter bir demokrasi rejimi kurmaktı. Aşağı yu-

¹⁷ a.g.e., sh. 233.

¹⁸ a.g.e., sh. 72.

¹⁹ KARPAT Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Yönle-riyle, İstanbul Matbaası, İst., 1967, sh. 17-21.

karı 1910 yılına kadar Osmanlı Meclisi'nin oldukça hür çalıştığı söylenebilir. Jön Türklerin tasarladığı liberal, çok-partitli siyasal rejim Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-ilkel, iş bölümü ilerlememiş toplumsal yapısı üzerinde (...) kurulamazdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Cihan Harbinde yenilişi 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla kararlaştırıldı. Mondros Mütarekesinden sonra gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da büyük siyasi faaliyet başgöstermişti. Trakya ve Anadolu'da çoğu eski İttihat ve Terakki üyesi bulunan —Cemiyet 1918'de dağılmıştı— mahalli gruplar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında ve milli bağımsızlığı kurtarmak amacıyla vatansever teşekküller kurdular.

1919 sonbaharında Mebusan Meclisi için seçime gidildi; Anadolu'da bu seçimler sözde İstanbul hükümetinin, aslında ise Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerinin kontrolü altında yapıldı. Yeni Meclis 12 Ocak 1920'de ilk toplantısını yaptıktan on altı gün sonra Misak-ı Milliye kabul etme kararı aldı.

Müttefikler 16 Mart 1920 günü İstanbul'u işgal ettiler. Müttefikler bir kısım milliyetçi mebusları, gazetecilerle aydınları Malta adasına sürdükten bir zaman sonra 11 Nisan 1920 günü Padişah Mebusan Meclisini kaptı.

Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920'de yayınladığı bir bildiri üzerine Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 günü toplandı.²⁰

B. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMLERİ

1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı:

Mustafa Kemal 24 Eylül 1923'de, Viyana'da yayınlanan Neu Frei Press'e verdiği demeçte şunları söylemektedir:

“Türkiye iç gelişmesi, tüm olarak bitmemiştir. Daha değişmeler ve ilerlemeler olacaktır ve bütün gelişmeler, Cumhuriyet ilkelerine göre olacaktır. Türkiye'de bugün olduğu kadar ilerde de, daha çok, demokratik bir cumhuriyet kurulacak ve bu cumhuriyet, hiç bir suretle, batı cumhuriyet ilkelerinden ayrıntılı olmayacaktır.”²¹

1924'lere gelindiğinde Türkiye'de demokratikleşme yolunda ileri adımlar atılmaya başlamıştır. O dönemi şöyle özetleyebiliriz:

“1924 yılında ortaya kendiliğinden çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, zamanla Cumhuriyete karşı olan kimselerce benimsenmiş, aynı

²⁰ KARPAT Kemal H., a.g.e., sh. 21-37.

²¹ SIVRİ İsmail, Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı, Karacan Yayınları, sh. 100.

zamanda da M. Kemal ve arkadaşlarına karşı siyasi hasım durumundaki eski ittihatçıların da entrikalarına alet olmuştu. Yani hem radikal değişmeler, hem de M. Kemal'in siyasal başarıları iki yönlü muhalefeti tek gayedeyle birleştirmişti. Bu partinin önderleri arasında eski yakın silah arkadaşları bile vardı ama sürdürülen muhalefet şimdilik ılımlı idi. Bu arada 'Allahsız' Cumhuriyet hükümetini devirmek için doğuda başlayan Kürt isyanı genç cumhuriyete yönelen büyük bir tehdit oldu. Rejime bağımlı muhalefet kadrolarına yönetimden el çektirildi ve İsmet Paşa, Fethi Bey'in yerine Başbakanlığa getirildi. Ertesi gün 4 Mart 1925'te meşhur 'Takrir-i Sükûn' yasası parlamentodan yıldırım gibi çıkartılıyor ve Cumhuriyet Hükümetine 'diktatörce' yetkiler veren iki yıllık bir süre sağlanıyordu. Bu yetkiler 1927'de yenileniyor ve Mart 1929'a kadar yürürlükte kalıyordu. Bu süre içinde 3 Haziran 1925 de Terakkiperver Parti kapatıldı."²²

Atatürk'ün bu gelişmeleri kendi ifadesiyle nasıl değerlendirdiğini görmeden evvel 1924 yılında Times'ın İstanbul muhabirinin yazılı sorularına verdiği cevapları gözden geçirelim.

— 'Bizde mer'i olan siyasi fırkalar sistemi, karşısında ve Türkiye'ye kıyasen Gazi'nin vaziyeti nedir?' sorusuna,

— Hakimiyet-i Milliye esasına müstenit ve bilhassa cumhuriyeti-i idareye malik bulunan memleketlerde siyasi fırkaların mevcudiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyetinde de, yek diğerine mürakip fırkalar tekevün edeceğinden şüphe yoktur. Bu tabii olan vaziyet karşısında Gazi Paşa'nın da vaziyeti tabii olmaktan başka bir şey olmayacaktır.

— 'Gazi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı hakiki yeni bir siyasi fırka olarak kabul ediyor mu?, değilse, niçin değil?' sorusuna,

— Türkiye'de yeni bir siyasi fırka teşekkülü bazı merasim-i kanuniyeye tabidir ki, yeni fırka bu merasimi ifa etmiş olduğundan teşekkül etmiş sayılır."²³

Şimdi bu ilk çok partili hayat döneminin kapanmasını doğuran olayları Nutuk'tan takip edelim.

"Şu sözlere dikkat buyurunuz: 'Türkiye Hükümeti'nin şekli nedir? diye sorulacak sorulara karşı, hatırlanır ki, Büyük Başkanlığımız bu kürsüden, müsbet bir cevap olarak, ilan buyurdular ki, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti şeklindedir.' 'Hangi idareye benziyor?' dediler. 'Bize

²² YÜCEKÖK Ahmet N., Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlemtentonun Evrimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ank., 1983, sh. 112.

²³ SARI Ergün, Atatürk'le Konuşmalar, Der Yayınları, İst., 1981, sh. 147-48.

benziyor. Çünkü biz, bize benzeriz. Bize has olan idaredir' buyurdular. Bu benim vicdanımı tatmin eden en yüksek bir ifadeydi ve buna itiraz etmek çok güçtür. Ve zannedirim ki, insafli olmak şartıyla, buna itiraz edecek dışarda ve içerde bir tek adam bulunsun.

Efendiler, Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için, herkesin bildiği bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde iki fikir ve görüş, birbiriyle sürekli olarak mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin devam ettirilmesi idi. Bu fikrin taraftarları belli idi. Diğer fikir, saltanat rejimine son vererek Cumhuriyet rejimi kurmaktı. Bu bizim fikrimizdi. Bu fikri başlangıçta açıkça söylemekte mahzur görüyorduk."

Atatürk isyanda partinin rolünü şöyle açıklıyor:

"İsmet Paşa, konuşmasının sonunda, şu meseleyi söz konusu etti: 'Rauf Bey, konuşmalarında, bizim taban tabana zıt gördüğümüz noktaları geri alarak, bu parti içinde yürütmek kararında mıdır? Yoksa siyasi konuşmalarında, bize tamamen zıt olan noktalarda ısrar ederek, partimiz dışında ve Meclis'te, bizimle karşı karşıya çalışmak kararını mı verecekler? Karar kendilerine aittir.'

Rauf Bey, tekrar uzun uzadıya kendini savundu ve parti kurmayacağı, partiden çıkmayacağını söyledikten sonra, Genel Kurul'un hassasiyet ve müsamahasını uyandıracak acındırıcı sözleriyle konuşmasını bitirerek, toplantı salonundan ayrıldı...

Gensoru sayesinde sonradır ki, muhalifler, maskelerini atmak zorunda bırakıldılar. Bilindiği gibi, 'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası - İlerici Cumhuriyet Partisi' diye bir parti kurdular. Bu partinin gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar.

Efendiler, olay ve hadiseler de gösterdi ve ispat etti ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı en hain kafaların eseridir; bu parti memlekette suikastçıların, gericilerin sığınağı, sarıldıkları bir ümit oldu. Dış düşmanların, Yeni Türk Cumhuriyetini yıkma kastı güden planlarının, kolaylıkla uygulanmasına hizmet etmeye çalıştı. Tarih (gizlice hazırlanmış, genel, gerici mahiyette) olan Doğu isyanının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, onun önemli ve belirli sebepleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dini vaatlerini, ve doğuya gönderdiği sorumluluğunun kurduğu teşkilatı ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır.

Ergani'de, asilerin valiliğini kabul eden ve sonunda asılan Kadri, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta 'Millet Meclisi'nde, Kazım Karabekir Partisi, Şeriat hükümlerine saygılı ve dindardır. Bize destek olacaklarına şüphe etmem. Hatta Şeyh Eyüp'ün yanında bulunan sorumlu sekreteri, partinin tüzüğünü getirmiştir...' diyor. Şeyh Eyüp'de, yargılanması sıra-

sında 'Dini kurtaracak tek partinin Kazım Karabekir Paşa'nın kurduğu parti olup, Şeriat hükümlerine uyulacağını, parti tüzüğünde ilan edildiğini' söylemiştir.

İsyanın patlak vermesinden aylarca önce, memleketin şurasında, burasında yapılan gizli toplantılardan ve 'Cemiyet-i Hafiye-i İslamiye —Gizli İslam Cemiyeti— teşkilatından, İstanbul'da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıda, hazırlanacak ayaklanmaya yardım vaadinden ve nihayet milli sınırlarımız dışında bulunup Doğu isyanını kışkırtanların beyannamelerinde Kazım Karabekir Paşa'nın partisinden ümitle söz edildiğinden haberleri olmadığını düşünelim. Fakat Fethi Bey Hükümeti zamanında, bizzat Fethi Bey vasıtasıyla, kendilerine, partilerinin zararlı ve isyan ve gericiliği kışkırtıcı bir tutum ve vasıfta olduğu bildirildiği zaman olsun, hakikati görüp anlamaları gerekmez miydi? Hükümet'in ve benim büyük bir iyiniyetle bunları hatırlamamızdan sonra olsun, hakikati anlamaları ve ona göre hareket etmeleri gerekirdi.

Ne oldu efendiler? Hükümet ve Meclis, olağanüstü tedbirler almaya lüzum gördü. Takrir-i Sükûn Kanunu (Huzur ve Asayiş Sağlama Kanunu)-nu çıkardı. İstiklal Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz, dokuz, savaşa hazır tümenini, uzun müddet, isyanı bastırmayla görevlendirdi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denilen zararlı siyasi teşekkülü kapattı.

Muhterem Efendiler, durumun ciddileşmesi üzerine, hükümetçe olağanüstü tedbirler alınması gerektiği hakkında ilk defa görüşümüzü açıkladığımız zaman bunu iyi karşılamayanlar vardı. Takrir-i Sükun Kanunu'nu ve İstiklal Mahkemelerini istibdat vasıtası olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri aşılamaya çalışanlar oldu.

Efendiler, aldığımız olağanüstü tedbirlerin uygulanmasına lüzum kalmadığını gördükçe, onların uygulamadan kaldırılmasında tereddüt edilmemiştir. Nitekim İstiklal Mahkemeleri, zamanında kaldırıldığı gibi, Takrir-i Sükûn Kanunu da yürürlük süresi bitiminde yeniden Büyük Millet Meclisi'nin incelemesine sunuldu.^{24*}

2. Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı:

Birinci denemenin başarısız biçimde sonuçlanmasından sonra ikinci çök partili hayata geçiş girişimi 1930'larda olmuştur.

²⁴ K. ATATÜRK, Nutuk, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, Cilt II, İst., 1975, sh. 448-534.

* Bernard Lewis rejime yönelik şiddet kullanma dönemi ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Devrimsel değişmeler döneminde Cumhuriyet'i kurmak ve sürdürmek için elbetteki (kaba) güç ve baskı kullanıldı, ama sadece bu dönemde

Fethi Okyar Atatürk'ün kendisine şöyle dediğini aktarmaktadır:

"Bugün manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır (...) Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum."²⁵

"Gençliğimden beri, sayılı kişilerin ve partilerin, ülkenin yararına olan fikirlerini parlamento veya millet önünde serbestçe söyleyebilecekleri ve tartışabilecekleri bir sistemin taraftarıyım. Parlamentoda (...) milletin sorunlarını serbestçe tartışabilecek yeni bir partinin bulunmasını cumhuriyetin temellerinden biri sayarım."²⁶

Atatürk'ün bunları doğrulayan itiraflarına meclis zabıtlarında da rastlamaktayız.

T.B.M.M.'nin III'üncü Devre Dördüncü Toplantı Yılına Açış Nutku'nda (1.11.1930) şunları söylemektedir:

"Siyasi hayatımızda yeniden fırkaların zuhuru, memlekette belediye intihaplarına tekaddüm eden yakın günlerde vuku buldu. Bu münasebetle dikkate şayan safhaların şahidi olduk. Bu müşahadelerin verdiği tecrübelerden Türk milleti, Cumhuriyetin baka ve inkişafı için istifade etmelidir. Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetin feyizli inkişafı ancak vatandaşlar arasında düşmanlık husulüne mahal verilmemesine temin olunabilir (Bravo sesleri, alkışlar). Bunun çareleri, fırkaların içine girebilecek, gayri samimi ve gizli maksatlı unsurların, kanun fevkinde netice isteyen emel sahiplerinin bütün milletçe menfur görülmesi ve bir de Cumhuriyet esası üzerinde çalışan fırkalarca bu gibilerin faaliyetlerinden daima uzak kalınmasıdır (Bravo sesleri, alkışlar).

Memlekette kalem hürriyetinin de: demokratik bir idareye layık vakar ile kullanmakta daha dikkatli bulunacağımı ümit ederim.

kullanıldı... Rejime karşı siyasal etkinlik yasaklandı ve gazeteler sıkı bir denetim altında tutuldu... Ama bunun dışında, tartışma ve hatta kitap ve dergi yayımı oldukça özgürdü... Şiddet seyretti ve genellikle rejime yönelik şiddet kullanan muhalefete karşı uygulandı. (B. Lewis, 1961, sö 102)" (TEZEL Yahya S., Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950, Yurt Yayınları, Ank., 1982, sh. 132 den naklen).

Justin McCarthy'de benzer görüşleri paylaşıyor: "Mustafa Kemal Atatürk sık sık bir diktatör olarak adlandırılır. Mustafa Kemal'in olağanüstü gücü metodları sık sık otoriter olsa da bir diktatörün gücü değildi." (McCARTHY Justni, National Defeat, National Disaster, Rebirth People of Turkey and Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk the Republic Turkish History, A.Ü. Rektörlüğü Yay., 1984, sh. 5).

²⁵ OKYAR Fethi, Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Yayınları, Haz. KUTAY Cemal, İst., 1980, sh. 392-93.

²⁶ KARPAT Kemal, Turkey's Politics, The Transition to A Multiparty System, 10 Kasım 1987, Gölge Adam.

Hürriyet sui'istimalinin tevhit ettiği bir çok felaketleri geçmiş olan bu memlekette bu dikkate bilhassa lüzum olduğu kanaatindeyim. (Bravo sesleri, alkışlar).

Geçen tecrübeler; gelecek intihabatta vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetle tezahür etmesini temin için kanuni ve idari tedbirlerin inkişafını ve fırkaların bizzat ittihaz edecekleri sakin ve musip hareketleri göstermiş olacaktıdır."^{27*}

Serbest Cumhuriyet Partisi "özellikle iktisadi konulara ağırlık veren ve iktisadi liberalizmi benimseyen ilkelere dayanmıştı. İnkılap ilkelerine kesinlikle aykırı düşen görüşleri yoktu. Bununla birlikte, 1925 yılından beri sessizce olayların gelişmesini bekleyenler bir sel gibi bu partiye do-luştular. İnkılabı karşı olanlar kendilerine göre çok uygun bir mücadele imkanı bulduklarını sanmışlardı. Fethi Bey ve yakın çevresindekiler, büyük bir içtenlikle, inkılabı bağı olduklarını, onun ilkelerinden hiçbir ödün vermeyeceklerini söylerlerken, aynı 'parti'nin diğer mensupları bu sözleri duymamazlıktan geliyorlardı. Fethi Bey'in yaptığı gezileri bu yığınlar sömürü için kullanıyorlardı. 5 Eylül 1930'da, İzmir'e gelen Fethi Bey'in İzmir'e gelmesi vesilesi ile, yapılan gösterilerde inkılaplara karış son derece çirkin ve küstah davranışlarda bulunulmuştu. Bu tür olayların sürüp gitmesi üzerine yurttaşların henüz demokrasinin gerektirdiği olgunluğa erişmediklerini, bilinçsizce davranışlarla 1925 yılını geri getiren bir ortam yarattıklarını anlayan, kendisi de bir inkılapçı olan Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da partisini dağıtmak zorunda kaldı. Bir ay sonra patlak veren olaylar, Fethi Bey'in bu davranışında ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci çok partili hayatı, üç ay gibi çok kısa bir zaman sürdü. Bu arada Adana'da 29 Eylül'de kurulan bir başka siyasal parti de (Ahale Cumhuriyet Fırkası), Serbest Fırka'nın dağıtılması üzerine kapatılmıştır."²⁸

17 Kasım 1930'da Fethi Bey partiyi kapatma kararını şöyle açıklamıştır:

²⁷ ÖZTÜRK Kazım, a.g.e., sh. 1077-78.

* Serbest Fırka'nın kurulması düşünülürken 17 Haziran 1930 yılında İsmet Paşa şu açıklamayı yapıyor:

"Gelecek intihabatta bir muhalefet partisi de gelecek. Memleketi normal şekilde idare için bu lazım. Bunu biz yapmazsak kimse yapamaz. Tecrübemiz, mazimiz var (...) Fethi Beyle aramızda telakki farkı vardır. Onun başka bir fırka başına geçmesini düşündük. Fakat bilmiyoruz kabul eder mi? Çünkü ne de olsa bunda bir risk var". TUNÇAY Mete, Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931), Yurt Yayınları, Ank., 1981, sh. 252.

²⁸ MUMCU Ahmet, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, Fasikül 2, Ank., 1983, sh. 70-71.

“Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretlerinin teşvik ve tasvibiyle SCF’ni teşkil etmiştim. Kanaatimizce (...) teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretlerine karşı siyasi mücadeleye girmesi ihtimalini haddî zatında bertaraf ediyorum (...). Halbuki tahakkuk eden şekle (göre) fırkamız Gazi Hazretleriyle siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır (...). Bu sebeple SCF’nin feshine karar verdim.”²⁹

Tarihi olaylar belgelere dayandırılmadığı sürece tartışmalardan arındırılmayacaktır. Atatürk mebusların noksanları bildikleri halde susmalarını önlemek için “çare” olarak gördüğü “muhalif bir fırka kurmak”³⁰ ihtiyacını samimi olarak hissetmektedir. Ama acaba Atatürk bir fert olarak muhalefete tahammül edebilmiş midir?* Bu bizim araştırmamızın amacı dışında kalmaktadır. Biz yine bu konuda bir hatırayı buraya almakla yetineceğiz.

Atatürk yaptığı yurt gezilerinde sık sık şu soruyu soruyor:

“— Serbest Fırka’yı feshetmekle iyi mi ettik?” Sivas’ta bir çok kimşelerin bulunduğu sofrada Gazi Şükrü Kaya’ya:

“— Liberalizmi tarif eder misiniz?” sorusu irat ediyor.

Şükrü Kaya:

“— Efendim, müsaade buyurursanız, bunu genç iktisatçımız Hamdi Bey söylesin” diye topu Hamdi Bey’e atıyor. O da:

“— Bu sistemin, bundan bir buçuk yüzyıl önce Batı uygarlığının temeli olduğunu, bu sayede uygarlığın büyük eserleri meydana geldiğini, fakat müstemlekelerin ve geri memleketlerin sömürülmesi ile neticelendiğini, bugün artık liberalizmin iflas eylemiş bir sistem halinde bulunduğunu” söylüyor.

Söz bittikten sonra Atatürk:

“— Hamdi Bey’in de söylediği gibi, liberalizm müstemlekelerde tatbik edilmiş bir sistemdir (...). Halbuki, biz müstemleke değiliz ve olmayacağız. Liberalizmi düşünmek devrimi inkar etmektir.”³¹

²⁹ TUNÇAY Mete, a.g.e., sh. 273.

³⁰ OKYAR Fethi, a.g.e., sh. 388.

* Atatürk’ü yakından tanıyan kişilerden biri olan Falih Rifkı Atay mizacı konusunda şunları ifade etmektedir:

“Sofrası ve meclisleri demokratik idi. Yalnız esas prensiplerinde birlik olmak şartıyla, yüzüne karşı edilemeyecek itiraz, yapılamayacak tenkit yoktu”. (ATAY Falih Rifkı, Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1981, sh. 124).

³¹ BANOĞLU Niyazi A., Nükte ve Fıkralarda Atatürk, İnkılap ve Aka Kitapları Koll. Şti., 2. Bsk., İst., 1981, sh. 618-23.

Bu hatıraya dayanarak Atatürk'ün iktisadi konuda Serbest Cumhuriyet Partisi'yle uyuşamayabileceğini söylemek mümkündür. Fakat liberalizm müstemele olayı ile özdeşleştirildiği için Fethi Bey'in müstemele konusunda Atatürk'ten farklı düşündüğü de söylenemez.*

3. Lipson'un İlkelerine Ters Düşer Gibi Görünen Bazı Uygulamalar:

Meclisin yeni açıldığı yıllarda kurtuluş savaşı sürerken milletvekillerinin haberleşmelerinin denetimi uzun uzun tartışılmıştır. Bu görüşmeler savaşın zorunlu bir tedbiri şeklinde kabullenilerek anlayışla karşılanmıştır.

Barışçı yollarla toplumsal değişmeye açıklık konusuyla Bursa Nutku gelişiyor gibi gösterilmektedir. Böyle bir hükmün verilebilmesi için evvela Bursa Nutku hakkında bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. Herşeyden önce şunu hatırlamakta fayda var. Atatürk'ün resmi tebliği ile olayın üzerinden 14 yıl geçtikten sonra 1947 yılında Bursa Nutku olduğu iddia edilen açıklamalar birbirinden farklıdır. Anadolu Ajansı tarafından yayınlanan resmi tebliğ aynen şöyledir:

"Bursa'ya geldim. Olay hakkında ilgililerden bilgi aldım. Olay, aslında çok önemli bir olay değildir. Herhalde bilgisiz gericiler Cumhuriyet Adliyesinin pençesinden kurtulamıyacaklardır. Olaya özel bir önemle eğilmemiz, dinin siyasete ya da herhangi bir kışkırtmaya vesile edilmesine hiç müsamaha etmiyeceğimizin bir daha anlaşılması içindir. Meselelerin mahiyeti esasen din değil, dil'dir. Kesin olarak bilinmelidir ki; Türk Milleti'nin ulusal dili ve ulusal benliği bütün yaşantısında onun hizmetinde bulunacak ve onun temeli olarak kalacaktır.

Aradan 14 yıl geçtikten sonra, 1947 yılında, Bursa gazetecilerinden Rışa Ruşen Yücel Atatürk'e ait bir kaç fıkra ve hatıra adı ile bir kitap çıkarır. Yazara göre Çekirge yolundaki Köşk'te ziyafet sofrasında Atatürk şunları söylemiştir:

"Türk genci devrimlerin ve devlet düzeninin bekçisidir. Bunların gereğine, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. (...) Devrimleri benimse-

* "Serbest Fırka'nın doğuşu ile devletçilik adı verilen uygulama eş-zamanlıdır. Serbest Fırka'nın devletçilik denilen akıma bir tepki olarak doğduğunu söylemek, herhangi bir bilimsel araştırmada bulunması gerekli asgari titizlikle bağdaşmaz. Bunu söylemek de yetmez. Burada göstermek gerek. Ve çok kolay: "Esa-sen bir kaç gün sonra İsmet Paşa'nın Samsun'da söylediği nutuktan evvel, benim de o zamana kadar mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın devletçi olduğunu ne ben ne de kimse bilmiyordu. Bu nutuktan sonradır ki fırka, devletçi oldu. Fakat nutuk Yeni Fırka'nın tesisinden sonra söylendi. Demek ki Yeni Fırka'ya, kurulmadan evvel 'Serbest' namı vermiş olanların eski fırka ya da 'devletçi' sıfatını ilave etmeğe karar vermiş olduklarını kabul etmek lazım geliyor". (AĞAOĞLU Ahmet, Serbest Fırka, a.g.e., sh. 17). KÜÇÜK Yalçın, Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978, Tekin Yayınevi, 2. Bsk., İst., sh. 94-95.

miştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük ya da en büyük kıpırdanma ve davranış duydumu; bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, adliyesi vardır demeyecektir. Hemen olaya karışacaktır. Eli ile, taş ile, sopa ve silah ile, nesi varsa onunla kendi eserini koruyacaktır. Polis gelecektir ve asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç; polis de henüz Devrimin ve Cumhuriyetin polisi değildir diye düşünecek, kesinlikle yalvarmayacaktır.”³²

Buna benzer anlamda Atatürk’e ait çeşitli sözler bulunabilir. Mesela, Atatürk’ün komünizmle ilgili sözleri vardır. O ifadelerin Atatürk’e ait olmadığını gösterenlerin delilleri, ona ait olduğunu iddia edenlerinkinden daha inandırıcıdır. Fazla yer tutacağı için buraya almakta yarar görmüyoruz.

Uygulamalarla ilgili tartışmalarda sık sık bahsi geçen diğer bir konu da, isyan patlak verdikten sonra ülkenin olağanüstü tedbirler almak zorunda kaldığı yıllarda kurulan İstiklal Mahkemelerinin tavır ve kararlarıdır. Bu iddialarda gerçek payı olsa bile, mahkeme kararlarının sorumluluğunu Atatürk’e yüklemek fazla adil bir yargılama olmaz inancındayız.*

³² GOLOĞLU Mahmut, Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku, Goloğlu Yayınları, Ank., 1973, sh. 61-63.

* İnönü Terakkiperver Fırkası’nı kapatmanın “İstiklal Mahkemesi” olduğunu söyleyerek bu konuda şunları söylüyor:

“Doğu isyanı ile Terakkiperver Fırkası’nın doğrudan doğruya bir ilişkisi çıkmadı meydana. Doğu isyanı bir irtica idi. (...) Bu meselede rol oynayan husus, Terakkiperver Fırkanın propogandasındaki ananeperestlik olmuştur. ‘Dini lazımiyeye riayetkardır’ deniyordu bir maddesinde... Bunu mübalağa ettiler. Koyanların maksatları haricine çıkmıştır. Mübalağalı bir tefsir mümkündü, olmuştur.”

Serbest Firka’nın kapatılmasına İnönü nasıl itiraz ettiğini şöyle açıklıyor:

“Bilakis, kızdım o zaman... Kıyameti kopardım. Atatürk’e niçin yapıyorsunuz, niçin kapıyorlar, dedim. Kendileri kapıyorlar, ben karışmıyorum, görüyorsunuz, dedi.” (İPEKÇİ Abdi, a.g.e., sh. 27-28).

Lord Kinross, İnönü ile Atatürk arasındaki anlaşmazlığı şöyle izah ediyor:

“İkisi arasındaki gerginlik bir akşam Çankaya’da son haddini buldu. Tuhaftır ki, olay önemsiz bir konudan, bir bira fabrikasını ilgilendiren ekonomik bir meseleden çıkmıştı. İnönü, sinirlerine hakim olamayarak: ‘Bu memleket daha ne kadar bir sarhoş masasından idare edilecek?’ diye patladı. Atatürk sakin sakin: ‘Seni bu mevkie getirenin de bir sarhoş olduğunu unutuyorsun galiba’ dedi. Konuşma bundan sonra daha az tehlikeli konularda, ama sıkıcı bir şekilde devam etti. İnönü gittikten sonra, Atatürk kızgınlığını açığa vurdu ve onu Meclise şikayet edeceğini söyledi. Kendisini bundan vazgeçirdiler. Lakin Başvekil değiştirmek sırası geldiği anlaşılıyordu. Atatürk ertesi gün trenle resmi bir yurt gezisine çıkacaktı. İnönü’yü özel kompartmanına çağırdı. Bir kaç hafta resmi bir ‘sağlık izni’ almasını teklif etti. Bu arada Başbakanlığa başka birisi vekalet edecekti.” (İPEKÇİ Abdi, a.g.e., sh. 53).

C. ATATÜRK'ÜN UYGULADIĞI MODELİN NİTELENDİRİLMESİ

Bu konuda önce mevcut kaynaklardan bulabildiğimiz kadarıyla ilim adamlarının görüşlerini aktaralım:

Bülent Daver'e göre;

"1921'de 'hükümetimiz demokratik hükümet değildir' diyen Mustafa Kemal 1922 yılında 'hükümetimiz tam bir demokratik hükümettir' diyor. Bu noktada bir çelişme acaba yok mu? Varsa bu çelişmenin nedenleri ne olabilir? Akla iki ihtimal gelebilir. Atatürk bütün üstün niteliklerine rağmen, siyasi doktrinleri, devlet sistemlerini inceden inceye, derinden tetkik etmek fırsatını bulamamıştır."

1923 yılına ait "Türkiye'nin Batı Cumhuriyetlerinden farkı sırf bir şekil meselesidir" sözüne, 1924 yılına ait "milletimizin demokratik bir hükümet tesis etmek sayesinde düşman ordularını imha etti. Vatanı istiladan kurtardı" sözüne, 1928 yılına ait "Türk demokrasisi Fransız ihtilâlinin açtığı yolu takip etmiş, lakin kendisine has vasfı mümeyyizi inkişaf etmiştir" sözüne dikkat çekerek şu sonuca ulaşılır:

"Atatürk siyasi rejim konusunda esas itibariyle demokratik rejimi benimsemektedir. Bu rejimin üstünlüğüne ve değerine yürekten inanmaktadır. Türk milletinin doğuştan niteliklerinin de demokratik rejimi kabul etmemizi kolaylaştırdığını ileri sürmektedir..."

İki defa (1924-1925 ve 1930 yıllarında) çok parti denemesi yapıldığını da biliyoruz. Bu durumda yeni Türk devletinin batılı demokratik sistemlerden kağıt üzerinde hemen hemen hiç bir farkı olmadığını kabul etmek gerekir. Ayrıca Atatürk'ün sol diktatörlük rejimleri gibi sağcı diktatörlükleri (faşizmi ve nazizmi) benimsemediğini ve bu sistemlere inanmadığını gösteren konuşmaları az değildir. Bütün bunlara ve 1924 demokrasi Anayasasına rağmen biz 1923 ile 1938 arasında uygulanan rejimin klasik batı tipi demokrasi olmadığını söylemek zorundayız."³³

Maurice Duverger'e göre;

Duverger "CHP'nin tek parti devresini incelerken 'Kemalist rejim faşist değilse de hiçbir suretle demokratik de değildi' sonucuna varmıştı. Ve bu demokrasinin 'halkçı' ya da 'sosyal' olmadığını, fakat 'an'anevi' siyasal demokrasi olduğunu da belirtmiştir (Duverger Maurice, Les Partis Politiques, Paris, 1951, s. 308).

³³ DAVER Bülent, Atatürk'ün Yeni Türk Devletinin Siyasi ve Ekonomik Sistemi Hakkında Düşünceleri, Teori ve Pratik İlişkisi Yönünden Bir Deneme I, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, Cilt: IX, Sayı: 5, Ocak 1972.

Prof. Duverger, bu fikrini daha sonra da muhafaza etmiştir. Fakat, 'Kemalist Türkiye'yi 'çağdaş diktatörler' bahsinin 'faşizmler' bölümünde incelemiştir. Profesöre göre, faşizm taklidi bir diktatörlük olan Kemalist rejim aynı zamanda cumhuriyetçi bir diktatörlüktür, paternalist dediği diktatörlüklerden ayrılan bazı nitelikler taşır.' (Droit Constitutionnel et Institutions Politiques, Paris, 1955, sö 388-390).

Günümüzde son eserlerinde Maurice Duverger, Kemalizme çok değişik bir açıdan bakmaktadır. 'Az gelişmiş memleketlerin siyasi rejimleri' açısından³⁴

Mete Tunçay'a göre;

Tuncay'a göre; "Birinci Dünya Savaşından sonra dünyada kurulan yeni cumhuriyetlerin çoğu, demokratik cumhuriyetler değil, başkanı kalıtsal olmayan diktatörlerdi. Aşağı yukarı İtalyan Faşizmi prototipine benzeyen rejimlerle yönetilmekteydi. Atatürk Türkiye'si ülkede devlet gücüyle özel kapitalizmin gelişmesini sağlamaya çalışması bakımından o rejimlerle bir nitelik ortaklığı gösterir. Fakat onların çoğundan farklı olarak gerçekçi bir değerlendirmeye, saldırgan bir emperyalist politika izleyecek kadar güçlü olmadığını bilinci içindedir. Bu azımsanacak bir fark değildir; önemli ve mutlu bir farktır.

Kemalizmin başka akımlardan üstün olup olmadığı bir yana, çok milliyetçi bir nitelik taşıdığı doğru bir tanımlamadır. Aynı zamanda hem

³⁴ TUNAYA Tarık Z., Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Baha Matbaası, İst., 1964, sh. 103.

Duverger 1957 yılında üçüncü baskısını yaptığı Siyasi Partiler isimli kitabında şu görüşlere yer vermiştir: "Bazı tek partiler, gerek felsefeleri gerek yapıları bakımından, gerçek anlamda totaliter değildir. Bunun en iyi örneğini, 1923'ten 1946'ya kadar Türkiye'de tek parti olarak faaliyet göstermiş bulunan Cumhuriyet Halk Partisi sağlamaktadır. Bu partinin başta gelen özelliği, demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji, hiç bir zaman, faşist ya da komünist kardeşleri gibi, bir tarikat ya da kilise niteliği taşımamış; üyelerine bir iman ya da bir mistik empoze etmemiştir; Kemalist devrim, özü bakımından pragmatiktir. (DUVERGER Maurice, Siyasi Partiler, Çev. ÖZBUDUN Ergun, Bilgi Yayınevi, 2. Bsk., Ank., 1974, sh. 359). "Kemalist rejim, faşist olamamakla birlikte, demokratik de sayılmazdı. Uygulamada seçimler, tek bir aday hakkında yapılan plebisitlerden ibaret kalıyordu; temel siyasi özgürlükler de çok sınırlı nitelikteydi". (a.g.e., sh. 362). "Türk tek-parti sistemi, hiç bir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış; tekele resmi bir nitelik vermemiş; onu, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştır. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık, hatta utanç duymuştur. Türk tek partisi, bir suçlu vicdanına sahip olmuş ve bu noktada, kendilerini taklit edilmesi gerekli modeller olarak gösteren faşist ya da komünist kardeşlerinden ayrılmıştır. Parti liderlerinin gözünde tekel, Türkiye'deki özel siyasi durumun bir sonucu olmuş ve çok-partili sistem ideal olmakta devam etmiştir." (a.g.e., sh. 360).

komünizme hem liberalizme karşı koyuşu, sınıflarüstü olma savı tek-parti örgütü, önderlik ilkesi gibi öteki özellikleriyle birlikte bu nitelik Kemalizm bir faşizm midir sorusunu akla getirmektedir. Fakat faşizm düşünsel içeriği bakımından olsun, toplumsal tabanı bakımından olsun bilimsel bir tanıma kavuşturulamamış, (olumsuz) duygu yüklü bir terim halinde bulunduğundan, böyle bir tartışma, bize olanaklı ya da faydalı görünmüyor.”³⁵

Lord Kinross'a göre,

“Gazi, bir ideoloji adamı değil, düşünce bakımından gerçekçi bir insandı. Halkı sınımsız bir şekilciliğe zorlamadı. Kendisine bazı Avrupalı yazarların ileri sürdüğü gibi diktatör olup olmadığını soran öğretmenlere, yumuşaklıkla şu karşılığı vermişti: ‘Eğer öyle olsaydım, sizin bunu sormanıza izin vermezdim.’ Mustafa Kemal’in diktatörlüğünde, Bernard Lewis’in söylediği gibi, arkandan bir gelen mi var diye irkilmek, kapı çalınca dehşete düşmek, toplama kamplarının korkunç tehdidi altında yaşamak cinsinden, bir süre sonra Batı’da ortaya çıkacak olan şeyler yoktu.”³⁶

Niyazi Berkes'e göre;

“Kemalizm bir ideoloji değil, tarihsel bir olay ve o olay hakkında bir görüştür. İki yüz yıldan beri başlayan modernleşme akımının doğru yolunu bulması ve ona yönelmesidir. Her şeyden önce bir çağdaşlaşma çığır açma olan bu olayın çağdaş uygarlıktaki ideolojik eğilimlere yol açması kadar Kemalizme uygun bir şey olamaz. Kemalizm bunların üstünde ve dışında bir şeydir. Onun temsil ettiği şey ne bir burjuva ideolojisi ne de sosyalizmdir. Batının hiçbir burjuva ideolojisi onu böyle bir ideoloji olarak kavrayamaz ve benimseyemez. Her sosyalist ideoloji de onda kendisinden farklı taraflar bulur. ‘Kemalizm sosyalizmdir, ama milli olan bir sosyalizmdir’ diyenler de var. Eğer her ideolojinin bir millisi, bir de gayri millisi olacaksa, o halde mesela bir milli liberalizm olması gerekir.”³⁷

Kubalı'nın görüşü ise;

“Atatürk'ün özetlediğimiz bu unsurların sentezi olan dünya görüşü, tekrar edelim ki faşist veya marksist dünya görüşlerinden farklı olarak bir doktrin, bir doğma, bir teori değil, bir yön, bir metod ve bir zihniyettir. Çünkü pragmatist ve ralisttir. Bu sebeple onu sağ ve sola doğru çekmek

³⁵ YALÇIN Aydın, Vatana İhanetin Anatomisi, Forum Yayınları, Ank., 1986, sh. 225-32.

³⁶ DEMİRKAN Selahattin, Bir Milletın Yarattığı Lider Mustafa Kemal Atatürk, Belge Yayınları, İst., 1972, sh. 155-56.

³⁷ a.g.e., sh. 462.

için yapılan zorlamalar Atatürk'ü anlamamak veya Atatürkçülüğü bile bile tahrif etmektir."³⁸

Raymond Aron'a göre;

"Tekelci parti kendini geçici ve devrimci bir değişiklik yapmakla yükümlü olarak görür, ama varış noktasında çok partililiğe dönüşür, hiç değilse, meşru seçime dayalı bir rejim olmasını kabul eder. Çok partililiğe eğilimi olan tek parti rejimlerinden böyle birini tanıyoruz; Türkiye. Kemal Atatürk'ün yönetiminde, bir parti bir ihtilali başarıya ulaştırdı. Osmanlı İmparatorluğu kalıntılarından, dini Devletten ayırarak, milli bir devlet kurdu. Uzun süren bir dönem boyunca, ihtilalci parti politik faaliyetin tekeline kendine ayırdı. Sonra, savaş bitince, seçimlere gitti ve herkes şüphe ettiği halde, seçimlerin hür olacağını açıkladı. Şüphe yersizdi. Çünkü bu parti samimi olduğunu seçimleri kaybetmekle ortaya koydu."³⁹

Ergun Özbudun'a göre;

"Vesayetçi ideoloji, kısmi bir toplumsal dönüşüm hedefiyle araçsal bir işlevi birleştiren bir ideolojidir. Bu niteleme genel olarak Kemalizm'e uygundur. Gerçekten de, Kemalizm Türk toplumunun bütüncül değil, kısmi bir dönüşümüne yönelmiştir. Sıkça belirtilen bir Kemalist deyimini kullanırsak, Kemalizm Türkiye'yi modern, güçlü, tam bağımsız bir ulus-devlet haline getirerek 'çağdaş uygarlık' düzeyine çıkarmayı amaçlamıştır. Totaliter ideolojilerin yaptığı gibi, tümüyle yeni bir toplum veya yeni bir insan tipi yaratmayı düşlememiştir. Kemalizm, eylem yakından içinde olması anlamında araçsaldır; yukarıda da işaret ettiğimiz gibi birçok Kemalist ilke, eylem içinde ve somut gereksinimlere ve durumlara bir yanıt olarak gelişmiştir."^{40*}

³⁸ DEMİRKAN Selahattin, a.g.e., sh. 325.

³⁹ ARON Raymond, Demokrasi ve Totaliterizm, Kültür Bakanlığı Yayınları, İst., 1976, sh. 78-79.

⁴⁰ ÖZBUDUN Ergun, The Nature of the Kemalist Political Regime, s. 90; KÖKER Levent H., Modernleşme Kuramı ve Türkiye Cumhuriyeti Tek Parti Döneminde İdeoloji-Demokrasi İlişkisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ank., 1987, sh. 249.

* Özbudun'a göre Atatürk "kendi eliyle yazdırdığı Medeni Bilgiler kitabında demokrasinin Türkiye bakımından ideal bir rejim olduğunu hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde ifade etmiştir. (...)

Atatürk'ün Türkiye bakımından ideal gördüğü birtakım sıfatlarla sıfatlanmış yeni demokrasi güdümlü demokrasi, halk demokrasisi vesaire değil, bidliğimiz klasik Batı demokrasisi anlamında siyasi demokrasidir. Bunun önünde hürriyet fikrinin yattığını da yine kendisi aynı kaynakta ve başka kaynaklarda ve muhtelif konuşmalarında çok iyi vurgulamıştır. Atatürk hürriyetin temel olduğu bir demokrasiyi anlamaktadır. Buna göre ferdin birinci hakkı tabi yeteneklerini

Ahmad Foroz'a göre;

"Eğer Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'de biçimsel demokrasi neredeyse tümüyle mevcut değildiyse, o zaman Kemalist ideolojide demokratik bir yöntemden söz edilebilir mi? Kemalistleri, onların kendilerini gördükleri gibi, Türkiye'yi çağdaş Batı uygarlığı düzeyine çıkarmayı amaçlayan bir geçiş rejiminin kurucuları olarak kabul edersek, bu sorunun cevabı ihtiyatlı bir 'evet' olur. Bu amacı, onun basitçe 'modernleşme' ya da 'Batılılaşma'ya eşitleyerek tanımlayabiliriz. Ama daha titiz davranacak olursak, bunun Kemalistler için kapitalist ve bu yüzden de demokratik bir düzen kurmak anlamına geldiğini de söyleyebiliriz. O dönemlerde ve iyice yakın zamanlara kadar, kapitalizmin gelişmesinin, kökleri ekonominin zayıflığında olan siyasi istikrarsızlığı giderek demokrasinin kurulmasına yol açacağı efsanesi hüküm sürüyordu. Dolayısıyla demokrasi, tanım gereği rekabetçi olan kapitalizme özgü siyasal örgütlenme yöntemi olarak görülüyordu ve rekabetçi bir parlamenter sistem de kapitalizm ile bağdaşan biricik siyasi rejimdi. Bu düşünce çizgisi, Max Weber ve Harold Laksi gibi Batılı aydınlar tarafından savunulmuş ve Kemalistler de, burjuva devrimini gerçekleştirme süreci içinde bu eşitlemeyi örtük olarak kabullenmişlerdi."⁴¹

Levent Köker'e göre;

Köker'e göre; "Kemalizm'in etkisi altında bulunduğu pozitivizm,

serbestçe geliştirebilmesidir. Bu gelişmeyi temin için ise en iyi vasıta ferde, başkalarının ferdi haklarına zarar vermeksizin tehlike ve zarar kendisine ait olmak üzere ona kendi kendini istediği gibi sevk ve idare etmeye müsaade etmektir. Kemalist rejimin başlangıç dönemi veya pülüralist dönemi diyebileceğimiz 1920 de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan 1925 te Doğu isyanının da etkisiyle Takrir-i Sükun Kanununun çıkarılması ve İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden aktive edilmesi dönemine kadar geçen bu beş yıllık dönem Büyük Millet Meclisi içinde ve dışında, basında, kamuoyunda hayli geniş bir fikir hürriyetinin mevcut olduğu parlamentoda serbest tartışmaların parti içinde veya parti dışında cereyan ettiği bir dönem (...).

Takrir-i Sükun Kanunu ve diğer olağanüstü tedbirler, olağanüstü güçlüklerin ve rejimin karşı karşıya bulunduğu tehlikelerin doğurduğu geçici zaruretler olarak meşrulaştırılmıştır. Sürekli bir meşruluk temeline hiçbir zaman oturtulamamıştır.

Kemalist rejim elbette totaliter sistemlerle mukayese edilemeyecek derecede dahi farklı olduğu gibi totalitr olmayan fakat otoriterizmi sürekli olarak muhafaza etmeye gayret eden birçok çağdaş üçüncü dünya siyasi rejiminden de, totaliter sınıfına pek sokamayacağımız İspanya ve Portekiz gibi rejimlerden de derin farklarla ayrılmaktadır. (ÖZBUDUN Ergun, Atatürkçü Düşünce Sisteminin Demokrasiye Yönelik Niteliği, H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Özel Sayı, Cilt: 4, Sayı: 1).

⁴¹ FERÖZ Ahmed, Kemalist Türkiye'de İdeoloji Arayışı 1919-1939, İttihatçılıktan Kemalizme, KÖKER Levent, a.g.e., sh. 251-52.

19. yüzyıl pozitivismidir. Bu ideolojinin güçlü ve merkezi bir devleti yücelten seçkinçi içeriği bir yana, tarihsel ilerleme fikri de otoriter ve demokratik olmayan bir özellik göstermektedir. Ayrıca, 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında, Jön Türkler aracılığıyla Kemalizme yansıyan Batılı düşünce öğelerinde demokrasinin evrensel bir ideal niteliğinde olmadığı görülmektedir. Batının egemen söylemi içinde, 19. yüzyıl liberalizmin 'demokrasi korkusu'nun başaltılığını koruduğu bir tarihsel dönemin bağlamı içinde Kemalizmin Batı tipi bir demokrasiyi gelişmenin nihai hedefi olarak benimsediğini ileri sürmek kolay değildir. Kaldı ki, Batı çoğulculuğunun sınıf temelinde dayandığı, Türk toplumunun ise sınıfsız, imtiyazsız, dayanışmacı bir toplum olduğu anlayışına uygun olarak, 'siyasi fırkalar'ın gereksizliğinin düşünülmesi söz konusudur. Kemalist halkçılığın bu özelliği karşısında, Kemalizmin nihai demokratikleşmeyi amaçlayan bir ideoloji olduğunu ileri sürmek, Kemalizmin 1930'larda uygulamaya koyduğu 'devletçilik'le gerçekleşeceği düşünülen hızlı iktisadi kalkınma sonucunda Türk toplumunda da çoğulculuğun zeminini oluşturacak sınıf farklılıklarının çıkmasını amaçladığını söylemek anlamına gelir. Oysa Kemalizm, genel yararı, gözetici bir ilke olarak da düşündüğü devletçiliğe, böyle bir sınıflaşmayı engelleme görevini de yüklemiştir.

Kemalizimde bir tek-parti rejimini meşrulaştırabilecek hiçbir kalıcı ögenin bulunmadığı savının aksine, halkçılığın ve devletçiliğin bu boyutları, çok-partili batılı bir demokrasiye izin vermeyi güçleştiren kalıcı öğelerdir. Kemalizmin Türk toplumunun gelecekte erişmesini tasarladığı hedefler arasında iktisadi kalkınmaya, ulusal-merkezi devletin güçlendirilmesine öncelik verdiğini, demokratikleşme ile 'bireysel özgürlük' ideallerinin, konjonktürel dalgalanmalara tabi ikincil bir konuma sahip olduğunu gösterir niteliktedir.⁴²

Huntington tek-partileri toplumsal bölünme (çatallaşma) karşısındaki tutumlar bakımından dışlayıcı ve devrimci diye ikiye ayırıyor. Huntington'un sınıflandırmasına göre;⁴³

⁴² KÖKER Levent, a.g.e., sh. 271-73.

⁴³ TUNÇAY Mete, a.g.e., sh. 17.

Bölünmenin Temeli	Bölünmeye Karşı GÜdülen Politika	
	Dışlayıcı	Devrimci
Etnik/Dinsel	Ulster (Kuzey İrlanda), Liberya	Nazi Almanyası
Ekonomik	Kemalist Türkiye Milliyetçi Çin	Komünist Rejimler Meksika

Chement Moore'nin tek parti ideolojilerine ilişkin dörtlü tipolojisi ise, aşağıdaki gibidir.⁴⁴

Fonksiyonlar	Dönüşüm Hedefleri	
	Topyekün (Dönüşüm)	Kısmi (Dönüşüm)*
Araçsal	Totaliter	Vesayetçi
	Stalin Rusyası	Tunus
	Mao Çin'i	Tanzanya
	Nazi Almanyası	Yugoslavya
	Stalinist Doğu Avrupa	Atatürk Türkiyesi
Anlatımsal	Kiliyastik	Yönetimsel
	Faşist İtalya	Meksika
	Nkrumah'ın Ganası	
	Mali, Gine, Küba	
	Ben Bella'nın Cezayiri	

* (Dönüşüm ilavesi bize ait.

Atatürk'ün uygulamalarıyla ilgili düşüncelerini kendi kaleminden şöyle özetleyebiliriz:

"Fransız İhtilali bütün cihana hürriyet fikrini nefh eylemiştir. Ve bu fikrin halen esas menbaı bulunmaktadır. Fakat o tarihten beri beşeriyet terakki etmiştir. Türk demokrasisi Fransız İhtilalinin açtığı yolu takip etmiş lakin kendisine has vusf-ı mümeyyizi ile inkişaf etmiştir. Zira her millet inkilabını içtimai muhitinin tazyihati ve ihtiyacına tabi olan hal ve vaziyetine göre yapar."⁴⁵

"Uçurumun kenarında yıkık bir ülke (...) Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar (...) Yıllarca süren savaş (...) ondan sonra, içerde ve dışarda

⁴⁴ LINZ Juan J., Totaliter ve Otoriter Rejimler, Çev. ÖZBUDUN Ergun, Siyasi İlimler Türk Derneği Yay., Ank. sh. 144. Linz "Batı milletlerinininki gibi bir anayasal demokrasinin ön-şartlarını yaratmak amacıyla, temel modernleşme süreçlerini, özellikle laikleşmeyi ve eğitim reformlarını gerçekleştirdiklerini ileri süren otoriter rejimler. Birinci Dünya Savaşı ertesinde ortaya çıkan Türkiye ve Meksika gibi rejimlerdir" yorumunu yapıyor, a.g.e., sh. 146.

⁴⁵ KARAL Enzer Z., a.g.e., sh. 48.

saygı ile tanınan vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız inkılaplar. İşte Türk genel inkılabının bir kısa ifadesi.”⁴⁶

“Memleket olmazsa fırka kaç para eder. Evvela memleket selamete çekilebilsin ki, fırkalar da ondan sonra bir siyasi, bir içtimai esasa ictihada ibtina ederek teşkkül edebilsin.”⁴⁷

“İnsanları istediği gibi kullanan kuvvet fikirler ve onları görüp gösteren, yayan kimselerdir. Fikirlerin özelliği de hiç bir direnmenin bozmayacağı kesin bir biçimle kendi kendini kabul ettirmektir. Bu ise fikrin yavaş yavaş duygu haline geçmesi, bir inanç halini alması ile mümkündür. Böyle olduktan sonradır ki onu sarsmak için bütün başka mantıkların, başka muhakemelerin hükmü olamaz.”⁴⁸

“Siyasi hürriyeti şimdiden kayıtsız şartsız verdiniz. Sonu ne olacak? Halk sokaklarda yine serbestçe bağırıp çağırarak. Hedef bu mu? Evvela içtimai hürriyet, efendiler! İçtimai hürriyet! Millete evvel bunu vereceğiz; böylece o, kendi siyasi hürriyetini, alacağı ve iyi kullanabileceği saf-haya gelir.”⁴⁹

“Her türlü yükselme ve olgunlaşmaya istidatlı olan milletimiz; sosyal ve fikri inkılap adımlarını kısaltmak isteyen engeller mutlaka ortadan kaldırılmalıdır.

Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak, şartı hayattır.

Artık duramayız, behemahal ileri gideceğiz. Osmanlı İmparatorluğunun sukutu garbe karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok, mağrur olarak kendisini Avrupa milletlerine bağhyan batıraları kestiği gün başlamıştır.”⁵⁰

“Medeniyet girmeyi arzu edip de, batıya yönelmemiş millet hangisidir.”⁵¹

⁴⁶ ATATÜRKÇÜLÜK, Birinci Kitap, a.g.e., sh. 63.

⁴⁷ KARAL Enver Z., a.g.e., sh. 162.

* Atatürk'ün benzeri sözleri bazı düşünörlere aşğıdaki yoruma benzer sonuçlar çıkarmaya vesile olmuştur: “Atatürk'ün kendisi —zamanındaki Türkiye'nin açık bir demokrasi olduğunu söyleyememize rağmen— Atatürkçölüğün uygulamasını demokratik kurumların gelişmesiyle bir tutmuştur. Ancak, zamanındaki birçok Batı düşünöru gibi, bu gelişmenin ölkeyi şu veya bu eksende bölecek siyasi parti çatışması ortaya çıkmadan gerçekleştirilmesini tercih etmiş olacağını anhyoruz. Bugün bunun imkansızlığı konusurdaki düşönceler dünya siyaset bilimcileri arasında pekişmiştir.” (MARDİN Şerif, Atatürkçölüğü Kökenleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., İst., 1983, sh. 88).

⁴⁸ DEMİRKAN Selahattin, a.g.e., sh. 597.

⁴⁹ BORAK Sadi, Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmaları, İnkılap ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., 2. Bsk., İst., 1981, sh. 240.

⁵⁰ ATATÜRKÇÜLÜK, Birinci Kitap, a.g.e., sh. 62-65.

⁵¹ KOCATÜRK Utkan, a.g.e., sh. 67.

"Biz, batı medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz."⁵² "Milletimizin siyasi, sosyal hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır."^{53*}

III. SONUÇ

Atatürk'ün görüşlerini siyasi teori açısından değerlendirirken onun bir doktrin teorisyeni olmadığını gözönünde bulundurmak zorundayız. Kendisi Halk Partisi'nin program hazırlığından sonraki gelişmeleri Nutuk'ta şöyle izah ediyor:

"Yayınladığım programı, bir siyasi parti için yetersiz, kısa bulanlar oldu. Halk Partisi'nin programı yoktur dediler. Gerçekten umdeler (prensipler) adı altında bilinen programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda bir kitap değildi. Fakat temel prensipleri kapsıyordu ve pratikti. Biz de uygulanması imkansız fikirleri, nazari bir takım teferruatı yıldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Milletın maddi ve manevi yenileşmesi ve gelişmesi yolunda, söz ve nazariye değil, iş ve icraata öncelik vermeyi tercih ettik."⁵⁴

"Doktrine bağlanırsak (...) inkılâbı dondururuz"⁵⁵ diyen Atatürk, kendisinin siyasi ve ekonomik konularda derin incelemeler yapma fırsatı bulamadığını da sık sık vurgulamıştır.

"Benim müstesna olduğuma dair bir kanun yoktur"⁵⁶ diyerek kendini şöyle tanımlamaktadır: "İki Mustafa Kemal vardır; biri ben, et ve kemikten ibaret fani Mustafa Kemal (...) İkinci Mustafa Kemal, onu 'ben' kelimesiyle ifade edemem. O, ben değil, biz'dir. O, memleketin her köşesinde yeni fikir ve mücadelecı bir topluluktur. Ben onların rüyasını temsil

⁵² a.g.e., sh. 70.

⁵³ ATATÜRKÇÜLÜK, Üçüncü Kitap, a.g.e., sh. 113.

* İnönü bu hususta Atatürk'ü şöyle yorumluyor: "Atatürk taklidi, kopyayı kabul etmezdi... İşte söylerlerdi, 'Şu şöyledir, bu böyledir.' diye, O hepsini bildikten, gördükten sonra 'zamanın meselelerini, milletın ihtiyaçlarını ilmin ışığında, nazariyatın gösterdiği prensiplerden haberdar olarak, kendi ihtiyaçlarımıza göre adapte etmeyi uygun bulurdu. Biz bize benzeriz sözünü, yaptığı şeylere karşılık, 'Nedir bu yaptığın? Özel teşebbüs müdür, devletçilik midir?' gibi sorulara, nazari bakımdan yapılan itirazlara cevaben 'benzeyen tarafı var, benzemeyen tarafı var. Biz kendimiz yaparız, kendimize benzeriz' manasında kısa bir şekilde izah etmek için söylemiştir." (İPEKÇİ Abdi, a.g.e., sh. 37).

⁵⁴ K. ATATÜRK, Nutuk II, a.g.e., sh. 329-30.

⁵⁵ GÜNDÜZ Necati, Atatürk Çağı ve Zihniyeti, Emel Matbaacılık Sanayii Ltd. Şti., Ank., 1973, sh. 185.

⁵⁶ a.g.e., sh. 205.

ediyorum. Benim teşebbüslerim, onların özlemini çektikleri şeyleri tatmin içindir. O Mustafa Kemal sizsiniz. Hepinizsiniz. Geçici olmayan, yaşaması ve muvaffak olması gereken Mustafa Kemal odur.”⁵⁷

Pratik hayatta sosyal, siyasi ve iktisadi güçler ve dengelerin ağırlığı bir liderden az değildir. Bunun demokratikleşme yolundaki genç cumhuriyeti nasıl etkilediğini Fethi Okyar şöyle izah ediyor:

“Halk Fırkası Gazi ile başlayıp Gazi ile bitmiyordu. Halk Fırkası, kendi varlığında memlekette senelerdir belli hayat nizamı yaratmıştı. İdare eden kadro, sadece devlet bürokrasisi değil, hakim sınıf, hatta burjuvazi, bu fırkanın çatısı altında idi. (...) Gazi kendine tarihin ve milletin müstebid, diktatör dedirtmemek için Meclis’te meşru muhalefet başlayacak hür havayı getirmeyi istediği kadar gönülünden arzulasın, bu netice önünde menfaatleri ve imtiyazları zedelenecek gruplar vardı ve bunlar memlekette hakimdi.”⁵⁸

Bilindiği gibi “Mustafa Kemal 7.2.1923 tarihindeki Balıkesir konuşmasında siyasi partiler sorunu karşısında olumsuz bir tutum içindedir; “Bu milletin siyasi fırkalarından çok canı yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, memlekeğe bairde fırkalar behemahal iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıf menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasi fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadiyle bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde ayrı ayrı sınıf varmış gibi teessüs eden siyasi fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malüm-

⁵⁷ a.g.e., sh. 237.

⁵⁸ OKYAR Fethi, a.g.e., sh. 490.

* Falih Rifkî bir hatırasında bu hükmü doğrulayan örneklerden birini vermektedir. “Atatürk hükümet tenkitçilerine yeni partiye katılmalarını tavsiye ediyordu. Gerçi şair Mehmet Emin Bey hükümeti, ne yerer ne de överdi. İlk akşam sofrada onu görmüştüm.

Atatürk:

— Beyefendi biliyorsunuz, bir muhalefet partisi kurduk. Bu da bir vatan vazifesidir. Arkadaşları takviye buyurmak istemez misiniz? dedi.

Atatürk’ün yeni partiden olan hemşerisi yan yan baktı:

— Bizde hep böyle beyleri veriyorsunuz. (Beni göstererek) şu arkadaşınızı vermeniz a... dedi.

Atatürk:

— Bütün gazeteciler sizden. Bir tane de bana bırakınız, cevabını verdi.

Ben bir muhalefet partisinin hiç sırası olmadığı fikrinde idim. Konuşmalarım Atatürk’ün hoşuna gitmemiş olmalı ki bana ertesi günü yakınlarından biri ile haber yollayarak ihtiyatlı olmamı tavsiye etti.

Doğrusu iki partili meclislere pek alışacağına benzemiyorum. Bugünden tezi yok, Ankara’ya gideceğim, dedim”. (ATAY Falih Rifkî, Çankaya, Bates A.Ş., 1968, sh. 573).

dur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir.”⁵⁹

“Halk Fırkası kurma kararını açıkladıktan sonra ortaya koyduğu bu görüşleri karşısında Mustafa Kemal’in tek partili bir cumhuriyet kurma isteğinin çok önceden belirlenmiş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Buna karşılık, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın ortaya çıkmasından sonra, Times’in İstanbul muhabirinin yazılı sorularına verdiği cevapta ise ‘Hakimiyet-i Milliye esasına müstenit ve bilhassa Cumhuriyet-i idareye malik bulunan memleketlerde siyasi fırkaların mevcudiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyetinde de yekdiğerine mürakip fırkalar tekevvün edeceğine şüphe yoktur’ demektedir. Bir diğer deyişle, siyasal partiler sınıf esası üzerine kurulduğuna ve Türk toplumunda da sınıflar bulunmadığına göre, birden çok partinin varolması nasıl ‘tabii’ olabilmektedir?.

Terakkiperver Fırka ile ilgili sözlerin bağlamı dikkate alınarak bunun bir gelişki olmadığı söylenebilir. 1924’te Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuş ve Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın genel başkanlığında iktidardadır. Böyle bir durumda Gazi’nin Terakkiperver Fırka’ya açıkça karşı çıkmak istemediği ve bu fırkanın varlığını ‘murakabe’ göreviyle sınırlandırmak istediği söylenebilir.

Siyasal iktidarın bir başka parti eline geçmesi ihtimalinin arttığı durumlarda muhalif partilerin akibetleri, bu görüşü destekler niteliktedir. Nitekim tek parti döneminin halkçılık anlayışı, siyasal düzeyde ortaya konulurken söylenenler halkın kendi mukadderatını bizzat ve bilfiil elinde bulundurması düşüncesinin 1930’larda nasıl değiştiğini göstermektedir.”⁶⁰

“Siyasi alanda Kemalizm’in hedefinin ne olduğu yeterince açık olarak ortaya konulmuş değildir. Bu konuda egemen değerlendirme, Kemalizm’in esas olarak liberal-demokrasiyi hedeflediği ancak, bu hedefe ulaşmak bakımından zorunlu olan reformların gerçekleştirilebilmesi için gereken bir geçici otoriter sistemin kurulmuş olduğudur.”^{61*}

Çalışmanın asıl amacı; Atatürk’ün uygulamalarının demokratik olup olmadığını tartışmak değil, düşüncede demokratik olup olmadığını araştırmaktır.

⁵⁹ Söylev ve Demeçler II, sh. 96-97; KÖKER Levent, a.g.e., sh. 171.

⁶⁰ KÖKER Levent H., a.g.e., sh. 171-73.

* Özbudun’da “potansiyel demokrasiye yönelmiş bir geçici otoriter rejim tanımlaması bence hiç de haksız değil” (ÖZBUDUN Ergun, H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, a.g.d., sh. 37).

⁶¹ KÖKER Levent, a.g.e., sh., 247.

Birinci bölümde Atatürk'ün Lipson'un ölçülerine uygun düşen düşünceler taşıdığını göstermeye çalıştık.

İkinci bölümde, birinci bölümde teorik seviyede ele aldığımız konulara pratikte deliller getirmeye çalıştık.**

Çağımızda bazı ilim adamları en az iki parti olması kıstası yerine, her düşünceye parti kurma hakkının tanınması kıstasını teklif etmekte. Bu ilkeye göre Atatürk'ün düşüncelerinin tahlili ayrı bir çalışmayı gerektirir, Biz bu aşamada başlıkta da belirttiğimiz gibi Lipson'un kriterleri çerçevesinde Atatürk'ün demokratik fikirler taşıdığını söyleyebiliriz.

** Aslında buna en geçerli delillerden biri de 1924 Anayasasının plüralist bir Anayasa olmasıdır. İlber Ortaylı bu konuda şunları söylüyor: "1924 Anayasasında biliyorsunuz Anayasa plüralist bir Anayasadır. Fakat uzun zaman tek partinin devam etmesi başka bir anayasal formülle halledilmiştir. Ya da sıkıyönetim durumuyla. Yani partilerin faaliyetlerinin tatil edilmesi, basının kontrol edilmesi vesarie gibi" (H.Ü. Ed. Fak. Der., a.g.d., sh. 67).

Zaten Atatürk bu konuya Medeni Bilgiler isimli kitapta şöyle değiniyor: "Hıyanet-i Vataniyye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri Kanunu gibi kanunlar Cumhuriyetin korunması için fevkalade tedbirler olarak sayılır. Bu gibi kanunlar tabiatıyla her zaman tasdik olunmazlar. Onlar ancak başka tedbirlerle önüne geçilemeyecek büyük tehlikeler karşısında kalındığı zaman zaruri olarak tasdik edilir". (ÖZBUDUN Ergun, H.Ü. Edb. Fak. Der., a.g.d., sh. 169).